

УДК 340.12

Кузьменко В.В. ©

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-11-19

ОНТОЛОГІЯ, АНТРОПОЛОГІЯ, АКСІОЛОГІЯ, ГНОСЕОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ФОМИ АКВІНСЬКОГО

Досліджено онтологічний, антропологічний, аксіологічний, гносеологічний аспекти філософсько-правової концепції Фоми Аквінського. Аргументовано (на прикладі філософсько-правової концепції Фоми Аквінського), що правова онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія завжди знаходяться в синкретизмі – нерозривній єдності. Це різні грані правової дійсності суспільства, які відображають проблеми трактування права (*jus*) та закону (*lex*). Вказані поняття завжди є імперативними «правовими сутностями», досягнення яких веде до гармонії в суспільстві.

Ключові слова: онтологічний, антропологічний, аксіологічний, гносеологічний аспекти філософсько-правової концепції Фоми Аквінського; сутність «вічного», «природного», «божественного» і «людського» законів; право (*jus*) – об'єкт «правосудності»; пороки та добродетельності людські.

Постановка проблеми. Звернення до філософсько-правової концепції Фоми Аквінського завжди є актуальним. Схоластичний мислитель підкреслює значущість моральних загальнолюдських цінностей. Закон «людський» повинен мати основоположення в моральних цінностях, які представлені в Старому та Новому заповітах. «Загальне благо» – гармонія – з'являється в державі лише у тому випадку, якщо громадянами досягається розуміння та виконання закону, який створений людським розумом, але генезис його у «вічному» законі – законі всесвіту, який відображає світову гармонію. Людський закон спрямований на управління людьми, більшість з яких за природою своєю схильна до пороків. Людські законодавчі побудови не можуть позбавити людей від порочності. Лише Божественний закон, сповіщений в Старому та Новому заповітах, представлений у вигляді правових сутностей – напучень, заборон та приписів – поступово позбавить людей від пороків.

Вибудовуючи свою філософсько-правову концепцію, Аквінський говорить про закон «людський». Він веде до «блага» не лише через напучення, але і за допомогою твердження про застосування сили та страху для відмежування людей добродетельних від дій людей порочних. Напучення ж визначають норми поведінки добродетельних людей.

Мета дослідження – виявлення онтологічного, антропологічного, аксіологічного, гносеологічного аспектів філософсько-правової концепції Фоми Аквінського.

Аргументація (на прикладі філософсько-правової концепції Фоми Аквінського) позиції, яка полягає в тому, що правова онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія завжди знаходяться в синкретизмі – нерозривній єдності. Це різноманітні грані правової дійсності суспільства, які відображають проблеми трактування права (*jus*) та закону (*lex*). Вказані поняття є імперативними «правовими сутностями», досягнення яких веде до гармонії в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до дослідження філософсько-правової концепції Фоми Аквінського, зазначимо – філософську спадщину схоластичного мислителя достатньо вивчено. Його трактати розглядалися в різноманітному ракурсі. Наведемо лише деякі, найбільш доступні праці, в яких осмислюються його трактати.

Ряд авторів, а саме S. Bagge, [1], R. Darricau [2, р. 1025–1632] розглянули трактат «De regimine principum» і його роль у формуванні політичної культури європейського середньовіччя.

Інші автори, А. O'Rahilly [3, р. 396–410], М. Grabmann [4], висловили думку про те, що текст «De regimine principum», починаючи з 4-ї глави 2-ї книги трактату, був на-

писаний учнем і секретарем Фоми Аквінського – Птоломеєм Лукським.

Низка авторів, Th. Aquinas [5], J. M. Blythe [6], Th. Aquinas [7] приділили достатньо уваги концептуалізації основних понять політичної філософії Фоми Аквінського.

Л. В. Батієв [8] систематизував уявлення про антропологію права – правове розуміння від античності до Нового часу.

О. О. Бронзов [9], а також ряд авторів А. В. Єрахтін [10], А. Ф. Степанішев [11], Г. Г. Соловійова [12] приходять до висновку про те, що в середньовічній Європі саме Фома Аквінський підтримував християнську віру, удавшись до логічного інструментарію.

Г. В. Гівішвілі [13] пише про те, що саме логіка та критичне мислення, які реалізовані в середні віки Фома Аквінським, не дозволили філософії беззастережно перейти на службу теології.

Т. М. Сосніна [14] піддала аналізу товарно-грошові, вартісні стосунки. Автор зазначила, що особливе місце у вивченні останніх у середні віки посідають праці Фоми Аквінського.

Інші автори, Г. В. Ф. Гегель [15], О. С. Анісімов [16], Ж. Марітен [17], розглядали такі проблеми релігійно-філософського вчення Фоми Аквінського як свобода, безсмертя особистості, природа зла, гуманізм.

Рассел Хоуп Роббінс [18] співставляв вчення Фоми Аквінського та Бонавентури. Він стверджує, що завдяки їх описам громадськість швидко привчилася сприймати чаклунство як ересь.

Бертран Рассел [19] пише про те, що в ті дні, коли людина заявляла, що вона є християнином, усі знали, що саме вона хоче цим сказати. Фома Аквінський був кращим схоластом середньовіччя, і сьогодні його вчення служить філософській ортодоксії в Римській католицькій церкві.

П. І. Стучка [20] стверджує, що поняття «природне право», розкриті в Новий час, уперше висунено у працях Фоми Аквінського.

Зауважимо, шановний читач, що проблеми онтології, антропології, аксіології, гносеології філософсько-правової концепції Фоми Аквінського в представлених та інших роботах не розглядалися.

Підходячи до аналізу онтологічного аспекту права у філософській системі Фоми Аквінського, особливо підкреслимо, що в першу чергу слід звернутися до його класифікації законів буття. У схоластичного мислителя сутність права розкривається при аналізі «вічного», «природного», «людського» та «Божественного» законів. «Людський» закон передбачає дотримання людьми лише невеликої кількості вироблених моральних настанов, що ведуть до гармонії в суспільстві. Без них суспільство не зможе досягти «вищого блага» – гармонії у відносинах однієї людини стосовно іншої. Підкреслимо, в онтології схоластичного мислителя вічний закон – закон всесвіту передбачає гармонію універсуму. У нього включені всі інші закони. Закон всесвіту пізнаваний людьми лише в дуже невеликому ступені. Закони – це, на нашу думку, онтологічні сутності, які поступово усвідомлюються людьми, і тому постійно уточнюється їх зміст. Відповідно, вічний закон та закони, що ґрунтуються на вказаній основі, слід розглядати як правові сутності, знання яких постійно уточнюється.

Зазначимо ту обставину, що середньовічний філософ визначає Новий заповіт (Новий закон) вище, ніж Старий заповіт (Старий закон). Новий заповіт – це розумове досягнення Божественної сутності, вищої моралі, яка дозволяє кожній людині діяти згідно з напученнями, – полюбити ближнього, як самого себе, відповідно, в першу чергу полюбити Бога. Аквінський не протиставляє Старий заповіт та Новий заповіт. У них єдина мета – спрямовувати людину до добродетельності. На думку філософа, Новий заповіт визначає людині можливість увійти до сфери духовності. Можна сміливо стверджувати, що Фома Аквінський прагне до розумового пізнання ідей – «форм» правових сутностей – правових явищ. За Аквінським, нині людина перебуває у стані гріхопадіння, тому вона позбавлена можливості Божественного пізнання. Розглянемо детально схоластичну онтологію права середньовічного мислителя. Вона, на наш погляд, включає дві складові. По-перше, прагнення до досягнення сутності «вічного», «природного», «божественного» та «людського» законів. По-друге, аналіз причин пороків і добродетельностей людських, як невід’ємних складових людської природи.

Аквінський пише про те, що необхідно виявити сутність благодаті господньої. З цієї метою він з’ясовує спочатку зміст «вічного» закону – закону зовнішніх початків дій, що схиляють людей до благодаті, потім різноманітні види законів, на закінчення – наслід-

ки дій законів універсуму та суспільства. Філософ прагне осягнути, по-перше, чи має закон відношення до розуму, по-друге, яка мета закону, по-третє, виявити його причину, по-четверте, яким чином відбувається оприлюднення закону. Розглядаючи питання – чи має закон відношення до розуму – схоластичний мислитель стверджує: «Оскільки закон є свого роду правило та міра, він може знаходитися в чому-небудь двояко. По-перше, як в тому, що вимірює та управляє, та якщо бути таким властиво розуму, то з цього виходить, що саме так закон і знаходиться в розумі. По-друге, як в тому, що вимірюється та управляється» [21, с. 4–5]. У вказаному уривку інтерпретуємо в першу чергу ставлення схоластичного мислителя до полеміки «розум – віра», яка була розпочата в патристиці Августином Блаженним. На нашу думку, Аквінський відокремлює – розводить у різні боки ці поняття. Практичний розум лише робить спроби осягнути сутність речей, однак він не може зробити це. Речі існують самі по собі. Сказане стосується і до правових сутностей, які сповіщені людям Богом, їх осягнення веде до «загального блага».

Відповіді на питання про мету закону, його причину, а також оприлюднення стає можливим отримати, розглядаючи різні види законів, у першу чергу – «вічний» закон. «Оприлюднення відбувається або усно, або у письмовій формі, і вічний закон оприлюднений обома способами, оскільки і Божественне Слово, і письменна Книги Життя вічні. Оприлюднення не може існувати від вічності лише з боку такого, що слухає, або такого, що читає, тварного ества.

Закон, що є визначенням чого-небудь до мети, має на увазі активне впорядкування до мети, а не пасивне, тобто сам закон не визначається до мети інакше, як тільки акцидентно, і в тому правителіві, мета якого перебуває поза ним, до якої мети його закон необхідно має бути визначений. Але метою божественного управління є Сам Бог, і Його закон не відмінний від Нього Самого» [21, с. 12]. Найвищим, на думку схоластичного філософа, є вічний закон, який частково обнародований людям. Навіть язичники, що не мають вічного писаного закону, усвідомлюють його та прагнуть до його виконання. Вічний закон – основоположення світового ладу. Він управляє зв'язком усього існуючого у світі, включаючи правові сутності. Мета вічного закону – спрямовувати людей до пізнання Божественної сутності. Подібне пізнання в цілісності людині не дано. Лише воно дозволить відрізнити добро і зло. Людина, пізнавши відмінність добра від зла, стає здатною виробити основоположення існування суспільства у вигляді моральних приписів. Вічний закон включає всі інші закони.

Зазначимо, пізнавальна діяльність – гносеологічний процес перебувають у Фоми Аквінського в одній площині з онтологією, інколи пізнавальна діяльність передує правовій онтології. Відносно природного, людського та Божественного законів відбувається саме так. Вічний закон – причина усіх законів. Лише пізнавши причину, стає можливим вивести наслідки.

Розкриваючи послідовність об'єктивної природи правових побудов, Аквінський логічно аргументовано виводить уявлення про природний закон, який підпорядкований закону вічному. «Але з усього створеного розумне тварне ество підпорядковане божественному провидінню найбільш чудовим чином, оскільки воно в певному значенні причетне до провидіння через мислення як про себе, так і про інших. Таким чином, воно причетне до Вічного Розуму, завдяки чому має природну схильність до належного акту і цілі, і така причетність розумного тварного ества до вічного закону називається природним законом» [21, с. 13–14]. За твердженням Аквінського, саме пізнання добра і зла дозволить збудувати закони людського гуртожитку. В силу ества правил гуртожитку, що обумовлені проявами добра і зла (доброчесностями та пороками), люди вибудовують свої взаємовідносини у пошуках «загальної благодаті». Але в першу чергу людині необхідно пізнати саму себе. У вказаному нами контексті можлива інтерпретація сократичного правила в побудовах схоластичного мислителя – пізнавай сам себе, і ти пізнаєш світ навколо себе. Зазначимо, Аквінський закликає користуватися не лише споглядальним розумом, але і практичним розумом. На наш погляд, це заклик до емпірії в пізнавальній діяльності.

Схоластичний мислитель наводить приклад з «риторики» Тулія, говорячи про те, що правосуддя перебуває у природі, саме від природи воно бере початок. Нагадаємо читачеві, в діалозі Платона «Пір» Ерот розлитий у природі, мета Ерота – оволодіння благом. Інтерпретуючи Аквінського, вкажемо, що доброчесності та пороки людські знаходяться у природі, що оточує нас. Відповідно, правосуддя – це обмеження природних людських якостей – пороків.

Розглядаючи мету створеного людиною закону, схоластичний мислитель визначає її таким чином: «Метою людського закону є приведення людей до доброчесності, але не відразу, а поступово» [21, с. 72]. Говорячи про мету побудови та виконання людського закону, Аквінський вказує на те, що вона невідривна від основоположення людської природи – поступовості в засвоєнні правил і зразків моральності. Йдеться про з'ясування людьми суті доброчесності, зміст якої розкрито у Святому Писанні. Проте необхідність виконання його приписів закріплено в законі людському. Ознайомлення людей з текстами Святого Писання – дидактичний процес – процес соціалізації людини в суспільстві.

Зазначимо, принцип поступовості – фундаментальний дидактичний принцип. Дидактичний процес завжди триєдиний. У його ході відбувається навчання людини, виховання її розумових здібностей до сприйняття матеріалу, що викладається, освіта – дія на людину виробленими в поведінковому контексті зразками. У дидактичному відношенні принцип поступовості можна інтерпретувати, починаючи з античності, в діалогах Платона, наприклад у «Державі» (Книга сьома) та в інших його діалогах, у творах Аристотеля (наприклад, у «Другій аналітиці»). Говорячи про принцип поступовості в дидактиці, можна сміливо стверджувати про те, що людська природа не змінилася від античності та до сучасності. На використанні принципу поступовості в дидактичному процесі наполягав І. Кант у «Педагогіці», Г. В. Ф. Гегель у «Феноменології духу». Про поступовість у дидактиці у зв'язку з властивостями становлення людського розуму писав К. Д. Ушинський в «Педагогічній антропології». Приклади можна множити, дійшовши до сьогодення. Вкажемо читачеві, кожен із вказаних нами мислителів, говорячи про принцип поступовості, розглядав людину в картині світу з позиції свого часу. Платон і Аристотель бачили людину як мікрокосмос. К. Д. Ушинський розглядав людину в еволюційній картині світу. Але всі мислителі приходили до однієї і тієї ж суті принципів дидактики.

Середньовічний мислитель говорить про «поступовість» у залученні до норм закону «недосконалих» людей – про їх поступову соціалізацію в суспільстві. У своїй правовій онтології Аквінський розкрив не лише головну мету, але і можливість закону людського – побудови «практичного» розуму, «поступове» приведення «недосконалих» людей до доброчесності – поступове вдосконалення їх розумових здібностей з метою ознайомлення з матеріалами Святого Писання, поступове виховання в них моральності. Підкреслимо, при цьому схоластичний мислитель розглядає людину як «творіння господне».

Зазначимо, одна із сутнісних характеристик у правовій онтології Аквінського – вказівка на можливість змін у суспільстві, а значить, змін і в законі людському: «...людський розум недосконалий та мінливий, і тому його закон є суб'єктом змін» [21, с. 83]. Схоластичний мислитель говорить про те, що в суспільстві змінюються звичаї, які дані предками, різноманітні умови існування суспільства. У нових випадках закони людські мають бути змінені. Незмінний лише порядок речей, сповіщений у вічному законі. Зміна моральності в суспільстві веде до зміни соціальних структур, форм державності, інших умов його існування, призводить до необхідності зміни змісту людського закону. Про ці зміни, стверджує мислитель, обов'язково повинно бути оголошено в суспільстві.

У контексті правової онтології, що інтерпретується нами, схоластичним мислителем поставлено задачу – привести суспільство до «загального блага». За його твердженням, це не тимчасовий спокій у державі, який може бути досягнутий за допомогою людських законів. Це позбавлення людей від порочності, приведення їх у стан доброчесності – це зміна сутності людини. Нагадаємо, шанований читач, Платон у діалозі «Держава» пропонував покращувати сутність полісних вартових порядку, приводячи їх у стан доброчесності шляхом навчання, виховання та освіти. Доброчесність і шляхи до неї розглядалися Аристотелем у «Великій етиці». Стагирит вважав, що етика – складова частина політики – її початок. На наш погляд, методи (шляхи), що пропонувані Аквінським, не відрізняються від методів, що були запропоновані античними мислителями. Зміні піддався зміст вчення, яким пропонує користуватися середньовічний філософ для досягнення тієї самої мети, до якої прагнули античні філософи. Схоластичним мислителем запропоновано Християнське вчення, котре, як він стверджує, приведе суспільство до «загального блага».

У зв'язку з цим, Аквінський розглядає зміст Старого та Нового законів – Старого заповіту та Нового заповіту, вироблених впродовж багатьох віків моральних кодексів, що ведуть людей до досконалості – «загального блага» – гармонії в них самих і, зрозуміло, в суспільстві. Середньовічний філософ визначає Новий заповіт як закон свободи. У

ньому до заповідей додаються поради. Сприймати пораду або ні повинен вирішити тільки той, кому вона надана. За Аквінським, божественні сутності можливі лише в «нескінченному бутті». Людина, оскільки її розум мислить скінченними сутностями, здатна сприймати нескінченне як регулятивну форму свого мислення.

У трактаті «Про Благодать» Аквінський розглядає низку запитань, що лежать в області онтології права. Йдеться про людську природу. Філософ порушує питання: чи може людина без Божої благодаті пізнавати, що є добро, любити Бога, зберігати заповіді Закону, заслужити вічне життя, без благодаті приготувати себе до благодаті, повстати з гріха, робити добро та уникати гріха, без якої-небудь божественної допомоги самостійно зберегти себе в добрі? Схоластичний мислитель знаходить таку відповідь: «Таким чином, людське розуміння володіє [своєю] формою, а саме інтелігібельним світлом, яке само по собі достатнє для пізнання деяких інтелігібельних речей, а саме тих, до пізнання яких ми можемо прийти за допомогою почуттів. Інтелігібельні речі, що перевищують можливості людського розуму, можуть бути пізнані лише у тому випадку, коли розум підноситься до досконалості сильнішим світлом, а саме світлом віри або пророцтва» [21, с. 324]. На переконання Аквінського, лише за допомогою благодаті господньої людина здатна пізнати все те, що перевищує можливості її розуму, а також здолати гріховність у собі. У зв'язку з цим схоластичний мислитель підкреслює синкретичну єдність усіх моральних основоположень. Він стверджує, що лише в силу залучення до дарованої Богом благодаті, яка відображена в Старому заповіті та Новому заповіті, кожна людина в суспільстві може стати вільною. Але свобода – це не свавілля, це право людини на поступове добровільне залучення до системи моральних цінностей. Можна сміливо стверджувати, схоластичний мислитель розглядає право в якості обов'язку по здолаттю кожною людиною власної гріховності.

Підводячи підсумок нашому аналізу онтологічного аспекту права у філософській системі Фоми Аквінського, виділимо, що онтологія права схоластичного мислителя включає дві складові. По-перше, сутність «вічного», «природного», «божественного» та «людського» законів. По-друге, аналіз пороків і добродетелей людських як невід'ємних складових людської природи.

Говорячи про антропологію права – правове розуміння, генетичне коріння сучасної Аквінському правової системи, з виробленими правовими нормами та правовими стосунками, зазначимо, схоластичний філософ переконаний – право (*jus*) слід віднести до людської побудови, але не до божественної сутності. Аквінським вводиться поняття «правосудність». Це добродетель, яка визначає людину в її ставленні до ближнього свого. Таким чином, право – об'єкт «правосудності», збірка законів.

У трактаті «Про правосудність» схоластичний філософ вводить поняття – «природне право». Але це не генезис побудов філософів Нового часу, це – сумірність у діях людей, згода між індивідами. «Позитивне право» – згода між народами та правителями народів. Аквінський стверджує, що природа людини мінлива, те, що було для неї вчора природно – сумірністю з іншим індивідом, сьогодні таким не є. Зауважимо, що в трактаті «Про правосудність» Аквінський представляє власне трактування права народів і природного права, батьківського і панського права.

Визначаючи «правосудність», Аквінський пише: «Потім належним предметом «правосудності», як буде показано нижче, є те, що пов'язано з нашим спілкуванням з іншими людьми» [22, с. 124]. Аквінський стверджує про право кожної людини на добродетельне ставлення до неї з боку інших членів суспільства. Схоластичний філософ закликає людей зрозуміти, що це результат їх власного добродетельного ставлення до оточення. Аквінський стверджує, що суб'єкти, котрі вступають у які-небудь відносини, віддають один одному належне. Він порівнює любов до ближнього і любов до Бога. «Правосудність» – повага прав усіх членів суспільства. В ході викладу своєї антропологічної позиції середньовічний мислитель пише про те, що, направляючи «правосудність» на інших людей, кожна людина направляє її на саму себе. Аквінський вказує, що «правосудність» у людині можлива за наявності в ній чотирьох добродетелей: розсудливості, помірності, розуміння про благо і мужності. «Правосудність» встановлюється і законом божественним в якості приписів, напучень, і, відповідно, законом людським. «Законна правосудність дійсно достатнім чином визначає людину в усіх її стосунках з іншими. Але в тому, що стосується суспільного блага, вона робить це безпосередньо, а в тому, що стосується блага індивіда, вона робить це опосередковано» [22, с. 137]. «Правосудність» ніколи не включає негативні явища – наприклад ненависть, помсту – віддати кожному

те, що він заслуговує, «правосудність» спрямована на доброчесності. Вона – найголовніша з усіх моральних доброчесностей.

«Неправосудність», на переконання схоластичного філософа, – особливий порок, вона є зневагою до усіх видів загального блага. «Неправосудність», як і «правосудність», – акт власної волі. «Неправосудність», на думку Аквінського, смертний гріх, оскільки вона суперечить закону Божому.

Зазначимо, Аквінський розглядає різноманітні соціальні процеси крізь призму їх правового розуміння в суспільстві – буття людини у правовому полі. Будь-який вид насильства однієї людини над іншою є гріхом. Схоластичний мислитель, говорячи про гріховність, проводить паралель між законом людським і тим, що сказано про конкретний гріх у Святому Писанні. Таким чином, норми та основоположення права отримують релігійне та етичне обґрунтування. Його вчення про людину, яка знаходиться у правовому полі, розкриває генетичне коріння людського єства. Трактат «Про правосудність» розкриває, яким чином стає можливим вирішення конфліктів у суспільстві та між індивідами. Схоластичний мислитель стверджує, що немає людей «досконалих» – тих, хто не грішить. Він пише про те, що різноманітні обставини ведуть людину до гріховності. Найтяжчі гріхи – гріхи, здійснені за допомогою справи, наприклад вбивство, крадіжка, перелюбство. Менш тяжкі – гріхи, здійснені за допомогою слова, наприклад обмова людини. Аквінський звертає увагу читача на місця, що можуть по-різному трактуватися у Святому Писанні, це стосується, наприклад проблеми помсти. Законність помсти, стверджує мислитель, залежить від намірів месника. Людина – це «слуга Бога», її наміри не повинні виходити за межі встановленого Богом ладу.

Аквінський пише про те, що зведення законів, які складені людьми, дуже численні, але вони не можуть передбачити всі окремі випадки несправедливих дій. Якщо ж подібне відбувається, то суддям належить діяти в інтересах справедливості та суспільного блага – «права справедливості». Це, на переконання схоластичного філософа, один із видів «правосудності». «Право справедливості» перевершує «правосудність», воно більш піднесене, ніж «правосудність».

Релігія і благочестя – дві складові «правосудності». Судові приписи – це моральні приписи, які визначають ставлення людини не лише до людей ближніх, але і до Бога. Відповідно, судові приписи слід упорядкувати згідно з порядком становлення людської доброти. Але спочатку повинні слідувати приписи, що забороняють насильство однієї людини над іншою.

Завершуючи інтерпретацію антропологічного аспекту права у філософсько-правовій концепції Фоми Аквінського, виділимо основне її положення. Схоластичний філософ переконаний – право (*ius*) слід віднести до людської побудови, але не до божественної сутності. Аргументуючи свою позицію, Аквінський вводить поняття «правосудність» – доброчесність, яка визначає людину в її ставленні до ближнього свого. Право (*ius*) – це об'єкт «правосудності» – набір правил, які викладені письмово. Вони, на думку середньовічного мислителя, є набором законів.

Інтерпретуючи аксіологічний аспект філософсько-правової концепції Аквінського, зауважимо, схоластичний мислитель усвідомлює право (*ius*) як одну з вищих цінностей в житті людей, як імперативну побудову, що впливає з «вічного закону», тому необхідну для існування суспільства та держави. Читачеві може здатися, що середньовічний мислитель, якщо підходити з позиції сьогодення, занадто вільно трактує співвідношення між правом і законом. Але, шанований читачу, на наше переконання, не слід розглядати правові сутності Фоми Аквінського крізь призму сучасного позитивістського правового пошуку. Аквінський – найвидатніший схоластичний мислитель XIII століття, із сучасними йому уявленнями про сутність всесвіту, гармонію в ньому, про суспільство, державу із системою влади, що вироблені у вказаний період.

Людство, що живе в різних частинах планети Земля, багато віків перебуває в постійному пошуку своєї власної гармонійної правової ідеї, яка згуртує частину суспільства, що живе в цій частині планети. Сказане переконливо аргументує Ш. Л. Монтеск'є у працях «Дух законів», «Про дух законів».

Підкреслимо, в Аквінського аксіологічний пошук співвідношення права та закону для людини в суспільстві та державі міцно пов'язаний з Божественним законом, що сповіщений у Старому та Новому заповітах. Згідно з Аквінським, імперативність правових побудов представлена у вигляді Божественних напучень, заборон і приписів. Вказана позиція мислителя відображена в усіх трактатах компендіуму «Сума теології». «Усі за-

кони виникають з розуму та волі законодавця: божественні та природні закони – з розуміючої волі Бога, людський закон – із волі людини, що спрямовується розумом» [21, с. 86]. У представленому фрагменті «Суми теології» йдеться про побудований у Божественному розумі закон всесвіту. Саме йому повинні відповідати закони соціуму. Проте Аквінський усвідомлює, що закони соціуму можуть бути змінені при його розвитку.

Пристаючи до аналізу гносеологічного аспекту права у філософсько-правовій концепції Фоми Аквінського, зазначимо, що, починаючи з античності, з діалогів Платона, правова гносеологія вивчає теоретичні проблеми пізнання права – специфічного соціального об'єкта. Задача правової гносеології – вивчення посилок права, що ведуть до гармонії в суспільстві. Значима, в контексті правової гносеології, проблема пошуку співвідношення природного права кожного громадянина суспільства і закону, що побудований з цією метою. Вихідною посилкою правової гносеології стосовно до діючого права, є спроба теоретичного осмислення його об'єктивної природи. Аквінський стверджує про значущість пізнання правил побудови людських законів, як елементів у соціальній структурі, що дозволять підійти законодавцям до здійснення загального блага, – гармонії в суспільстві, враховуючи, головним чином, пороки і добродетелі людей. «Насправді, людський закон визначений для цивільного співтовариства та має на увазі взаємні обов'язки людини та її товаришів, а люди визначені один до одного зовнішніми актами, за допомогою яких відбувається людське спілкування» [21, с. 123]. Як ми вже аргументували свою позицію, розглядаючи онтологічний аспект філософсько-правової концепції Аквінського, схоластичний мислитель говорить про необхідність пошуку шляхів – методів пізнавальної діяльності відносно права. До їх досягнення, інтерпретуючи Аквінського, слід підходити як з позиції емпірії, так і в площині теоретичній – загальнофілософській. Спостереження за поведінкою людини в різноманітних життєвих ситуаціях дозволить розкрити пороки і добродетелі людські, крім того, посилки і тих, і інших явищ. Лише після цього слід робити висновки про приписи, які спрямовують суспільство до добродетелі, не лише через напучення, але і за допомогою застосування сили і страху. Лише силова дія захистить людей добродетельних від дій людей порочних. За Аквінським, зовнішнім початком, що схиляє до зла, є диявол, зовнішнім початком, що схиляє до добродетелі, є Бог. Проте розум, що осягнув початки пороків і добродетелі людських, є початком людських дій. Саме розум складає приписи, які ведуть суспільство до тих або інших дій. Вказані приписи названі схоластичним мислителем законом. Відповідно, мета закону – вести суспільство до гармонії.

Таким чином, згідно з поглядами Аквінського, пізнавальна діяльність стосовно прав кожного громадянина суспільства та зведення законів, які ведуть суспільство до здійснення цих прав, відбувається методами емпірії та загальнофілософськими методами. Методами емпірії здійснюється, по-перше, осягнення сутності людини – пороків і добродетелі в ній, по-друге, життєвих чинників, що схиляють людину до здійснення зла і добра – відповідно до прояву диявольського та Божественного начал. Загальнофілософськими методами здійснюється досягнення шляхів побудови зведення законів – «закону людського». Мета «закону людського» – вести суспільство до «загального блага» – гармонії.

Нами вперше виявлено сутність онтологічного, антропологічного, аксіологічного, гносеологічного аспектів філософсько-правової концепції Фоми Аквінського.

Аргументовано (на прикладі філософсько-правової концепції Фоми Аквінського), що правова онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія завжди знаходяться в синкретизмі – нерозривній єдності. Це різні грані правової дійсності суспільства, які відображають проблеми трактування права (*jus*) та закону (*lex*). Вказані поняття завжди є імперативними «правовими сутностями», досягнення яких веде до гармонії в суспільстві.

Висновки. Аргументовано, в нашій інтерпретації онтології права схоластичного мислителя, що в неї включено дві складові. По-перше, виявлення сутності «вічного», «природного», «божественного» і «людського» законів. По-друге, розгляд пороків і добродетелі людських як невід'ємних складових людської природи.

Виділено, при інтерпретації антропологічного аспекту права, у філософсько-правовій концепції Фоми Аквінського основне його положення. Схоластичний філософ переконаний – право (*jus*) слід віднести до людської побудови, а не до божественної сутності. Право (*jus*) – це об'єкт «правосудності» – набір правил, які викладено письмово, та законів.

Розкрито, в контексті аксіології права в побудовах Аквінського, що право (*jus*) –

одна з вищих цінностей в житті людей – імперативна побудова, яка випливає з «вічного закону», тому право необхідне для існування суспільства і держави. Закони є імперативними «правовими сутностями», які ведуть до гармонії в суспільстві.

Аргументовано, що згідно з поглядами Аквінського, пізнавальна діяльність щодо прав кожного громадянина суспільства та зведення законів, які ведуть суспільство до здійснення цих прав, відбувається методами емпірії та загальнофілософськими методами.

Уточнено (на прикладі філософсько-правової концепції Фоми Аквінського), що правова онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія завжди знаходяться в синкретизмі – нерозривній єдності. Це різні грані правової дійсності суспільства, які завжди відображають проблеми трактування права (*jus*) та закону (*lex*). Вказані поняття є імперативними «правовими сутностями», досягнення яких веде до гармонії в суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Bagge S. (1987). *The Political Thought of the King's Mirror*. Odense: Odense University Press.
2. Darricau R. (1979). *Miroirs des princes // Dictionnaire de spiritualité: ascétique et mystique, doctrine et histoire*. Vol. IV. Paris: Beauchesne. P. 1025-1632.
3. O'Rahilly A. (1929a). Notes on St Thomas. IV: De regimine principum // *Irish Ecclesiastical Record*. Vol. 31. P. 396-410.
4. Grabmann M. (1931). *Die Werke des Hl. Thomas von Aquin*. Münster: Aschendorff.
5. Aquinas Th., Dyson R. W. (2002). *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Blythe J. M. (1997). *On the Government of Rulers / De regimine principum; with portions attributed to Thomas Aquinas*. Philadelphia: Pennsylvania State University Press.
7. Aquinas Th., Phelan G. B. (1949). *De regno ad regem Cypri*. Toronto: The Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
8. Батиев Л. В. Эволюция правопонимания от античности до Нового времени. Москва: Юрлитинформ, 2014. 466 с.
9. Бронзов А. А. Аристотель и Фома Аквинат в отношении к их учению о нравственности. Санкт-Петербург: Тип. О. Елеонского и К°, 1884. 591 с.
10. Ерахтин А. В. Онтология в системе философского знания. Москва: Изд-во «ФЛИНТА», 2018. 325 с.
11. Степанищев А. Ф. Рациональность философии и науки: от классики к постнеклассике. Брянск: Изд-во Брянского гос. техн. ун-та, 2006. 237 с.
12. Соловьева Г. Г. О человеке, его вере, любви, справедливости, богатстве, счастье. Алматы: Знание, вера, диалог. Ч.1. 2016. 307 с.
13. Гивишвили Г. В. Философия гуманизма. Москва: Поколение, 2009. 487 с.
14. Соснина Т. Н. Стоимость: историко-методологическое исследование. Самара: Изд-во Самарского науч. центра РАН, 2005. 396 с.
15. Гегель Г. В. Ф. Сочинения / Институт К. Маркса и Ф. Энгельса. М.; Л.: Гос. изд-во. Т. 11. Кн. 3. Лекции по истории философии. 1935. 527 с.
16. Анисимов О. С. Гегель: мышление и развитие: путь к культуре мышления. Москва: Агро-вестник, 2000. 800 с.
17. Маритен Ж. От Бергсона к Фоме Аквинскому: очерки метафизики и этики. Москва: Ин-т философии, теологии и истории св. Фомы. 215 с. (*Bibliotheca Ignatiana*. 16. Богословие, духовность, наука).
18. Роббинс Рассел Хоуп. Энциклопедия колдовства и демонологии. Москва: Локид; Миф, 1995. 556 с.
19. Рассел Бертран. Почему я не христианин. Москва: Политиздат, 1987. 333 с.
20. Стучка П. И. Революционная роль права и государства: общее учение о праве. Москва: Изд-во Коммун. академии, 1924. 140 с.
21. Аквинский Фома. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 90-114. Киев: Ника-Центр, 2010. 432 с.
22. Аквинский Фома. Сумма теологии. Часть II-II. Вопросы 47-122. Киев: Ника-Центр, 2013. 832 с.

Надійшла до редакції 27.12.2018

SUMMARY

Kuzmenko V.V. Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception. The research is of anthological, anthropological, axiological gnoseological aspects of Thomas Aquinas law philosophical conception. Argumentation (using the example of of Thomas Aquinas law philosophical conception) of the point of view is that law ontology, anthropology, axiology and gnoseology are always in syncretism – seamless whole. These are different planes of a society law reality, which reflect the problems of right (*jus*) and law (*lex*) definitions. The indicated notions are imperative «law essence», the apprehension of which leads to the harmony in the society.

The greatest scholastic philosopher heritage has been properly scrutinized. The essays of the

medieval thinker were analyzed in different dimensions. The researcher represents the views of a number of authors who state that it was Thomas Aquinas in medieval Europe who supported Christianity, making use of logical instrumentarium. Logic and critical thinking, having been realized by Thomas Aquinas in the middle ages, did not let Philosophy become the servant of Theology. Some of the authors considered such problems of Thomas Aquinas religious and philosophical theories as liberty, individual immortality, nature of evil, humanism in the essays of the scholastic thinker. However, the problems of anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law and philosophical conception have not been researched in the given and other works. That is why they are not for nothing the goal of our research.

It has been brought to light for the first time the essence of anthological, anthropological, axiological gnoseological aspects of Thomas Aquinas law philosophical conception. It has been reasoned (using the example of Thomas Aquinas law philosophical conception) that law ontology, anthropology, axiology and gnoseology are always in syncretism – seamless whole. These are different planes of a society law reality, which reflect the problems of right (jus) and law (lex) definitions. The indicated notions are imperative «law essence», the apprehension of which leads to the harmony in the society.

It is proved that our interpretation of the law ontology of scholastic thinker comprises two components. Firstly, the meaning of “eternal”, “natural”, “divine” and “human” laws. Secondly, his consideration of human sins and virtues as an indispensable parts of human nature. While interpreting the anthropological aspect of law, the main aspect of philosophical and law conceptions of Thomas Aquinas is pointed out. The scholastic philosopher was sure that law (jus) is to be referred to human notions, but not o divine essence. Law (jus) is considered to be an object of “justness”. It is a set of rules which is given in written form and assumed as a set of laws. In the context of law axiology Aquinas believes that law (jus) is one of the highest values in the life of people, it is an imperative construction resulted from the “eternal law”- thus it is necessary for society and state existence. The laws are considered to be imperative “law entities” leading to society harmony.

It is argued that in accordance with the views of Aquinas, cognitive activity as to the rights of every citizen of the society and a set of laws which leads the society to implementation of these rights are carried out by means of empiricism and applying metaphysical methods. It is specified (as exemplified by philosophical and law conceptions of Thomas Aquinas) that law ontology, anthropology, axiology and gnoseology are always in syncretism – in seamless whole. These are different sides of law reality of the society which always reflect the problems of right (jus) and law (lex) interpretation. The given notions are considered to be imperative “law essence” comprehension of which leads to harmony.

Keywords: *anthological, anthropological, axiological gnoseological aspects of Thomas Aquinas law philosophical conception; the essence of «immortal», «natural», «divine» and «human» laws; right (jus) – is the object of «justness»; human vice and virtue.*

УДК 316.37

Палагута В.И. ©

доктор философских наук, профессор
(Национальная металлургическая
академия Украины)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-19-25

ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ ПРИРОДЫ СОЦИАЛЬНОСТИ

Розглянуто розширені характеристики *перформативності* як суб'єктивної *духовно-тілесної дії*, *мимезис* як перенесення соціальної дії зі схожості і суміжності, свого роду *соціальної симетрії*, що дуже важливо для людинонароджуючих станів, і *ритуал* як особливе *перформативне дійство*, що виражає глибинний сакральний сенс. Усі ці складові «виробництва» соціального у своїй сукупності формують глибоку морально-етичну основу людини завдяки їх поєднанню в тілесно-духовних практиках, що становлять основу будь-яких мікроспільнот. Проаналізовано можливість їх застосування в сучасному постіндустріальному суспільстві.

Ключові слова: *соціальна реальність, соціальна дія, суспільство, перформативність, мимезис, ритуал, мікроспільнота, макроспільнота.*

Постановка проблеми. Актуальність теми статті обусловлена тем, что в совре-

© Палагута В.И., 2018